

MEGYEI MONOGRAFIÁK.

MAGYARORSZÁG KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI ÁLLAPOTA.

KÖZREBOCSÁTJA A M. T. AKADEMIA NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK

HOZZÁJÁRULÁSÁVAL A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSULAT.

HUNYADMEGYE

KÖZGAZDASÁGI LEIRÁSA.

IRTA

TÉGLÁS GÁBOR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA TAGJA.

KÜLÖNLÉNYOMAT A »KÖZGAZDASÁGI SZEMLE« 1903. ÉVI OKTÓBER HAVI FÜZETÉBŐL.

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

1903.

MAGY. AKADEMIAI
KÖNYVTÁRA

Hunyadmegye a délkeleti felföldnek, vagyis a régi Erdélynek valóságos sarokkövét képezi az Al-Duna felé. Egész szélességében áthasítja a Maros tágas völgye, mely keletről nyugatra a nagy Alföld felé illetéknép kaput nyit s a legkönnyebben hozzáférhetővé teszi felföldünket. Nem csoda, ha ezen a völgyön alakult ki a politikai és egyházi központ megyénk határán túl alig néhány kilométerrel a rómaiak Dáciajának főhadi székhelyén, Apulum romjaiból alakult Fejérváron s megyénk mai székvárosa, Déva sziklavárában tanyázott legtöbbször az erdélyi alvajda is.

A Maros völgyének eme természetes kapcsolatát az Alföld felé még szorosabbra fűzte a Dobráról Facsétre s onnan a Bégával ki Temesvár felé vezető kossovai hágó, hol a népvándorlás hullámtorlatai a régészeti jelekből ítélve, a Tisza felé leszűrődtek. A harmadik kapunyilatot a középkori török háborúkból annyiszor emlegetett és Hunyadi János 1441. szeptember 5-iki diadalával világhírré juttatott Vaskapu képezi, mely a Maros teréről a Sztrigy vonalán a hátszegi lapályig aránylag igen könnyen megközelíthető s 650 m. nyergével Dácia fővárosától, a mai Várhelynél pompázott Sarmizegetusától a lerövidebb kapcsolatot kínálja Karán-Sebes felé a Temes völgyén egyfelől le Szerbia felé, hol a Morava képezé a hadak útját, másfelől a régi Szörényi bánságon a teregovai hágóval Orsovához s így az Al-Dunához. Nem csoda, ha a rómaiak hadi mozgalmai erre felé irányultak s Traianus első dáciai hadjáratában Kr. u 101/2-ben mindjárt erre vezénylő támadó hadait.

A Vaskapu hágónak mellékkijárájául tekinthetjük a Sztrigy mellett a mai Petrozsénybe vezető vasút által jelzett irányban megközelíthető Zsil mellékről a déli Kárpátokon át a romániai Alföldre Tirgu-Zsihez, Crajovához vezető hegyi átjárót.

Ez a természetes alakulás már magában illusztrálja azt a nagy történeti jelentőséget, mely Hunyadmegye földjéhez fűződik. Kelet és Nyugat népmozgalmi ezeken a nyílásokon cserélődtek ki; a legrégibb történeti feljegyzés Herodotos agathyrseiről ezt a területet érinti, melyen évezredek óta versengtek a népek és hatalmasok az arany, vas és egyéb ásványkincsek birhatásaért.

Itt alakul ki az ethnikailag még máig sem egészen ismeretes dákok birodalma, oly fenyegető állást foglalva el a rómaiak terjeszkedésével szemben, hogy már Julius Caesar ellenük készül s Augustusnak lenn a Száva-Dráva közti Dunaszakaszon véres összeütközései vannak velük s egy századon át a legkétségbeesettebb erőfeszítések

daczára örökös veszélyben forog az imperium dunai őrvideke Moesia-tól Pannoniaig, mig nem Traianus két háborújával 101/3. és 105/7-ben iszonyú vér- és pénzáldozattal tudja csak megtörni Decebal vitéz ellenállását, hogy birtokába vehesse azokat az ásványkenneket, melyek a dákok hatalmi erejének, tekintélyének akkora súlyt kölcsönözhettek.

A magyarság betelepedésének is egyenes utvonalaiba esvén, mindjárt kezdetben első foglalású telepeken vonhaták meg magukat. Ott az ősi szláv helységek, mint Osztro (sziget), Klopotiva (zúgó), Brázova, Rea, Puj (térsg), Galacz, Krivadia (imahely) mellett alakul ki Fejérvár, Szálláspatak, Borbatviz, Malomviz-Várhely, Tüdőfalva, Fűzes, Farkaspatak s a Maros Hátszeg vidék közt feldomboruló Hegyhát (Erdőhát), észak szélén Hátszeg, Hatzak, mely mint királyi várjóság az Aha nemzetségéből származott (Petrus comes de Hatzak) Péter várnagyával 1276-ban már okmányilag ismeretes.

A megye, mint nevéből is következtethetjük a hunnok nevére utaló Hunyadvár körül kezdett kifejeződni és Hunyadvárral csakhamar egyenlő jelentőségre emelkedett a Maros balparti sziklavárával Déva is: László mester. Miklós fia az első történelmileg ismeretes hunyadmegyei főispán 1295. április hó 19-én dévai várkapitány is egyuttal (Castellanus de Déwa et comes de Hunyad). Barcsán itélkezik István, a Chanád fia és Mihály Bencse fia vármegyei szolgabírákkal a bothuri (ma Bujtur) nemesség kérésére. A két vár környéke az Árpádok idején színmagyarként tűnik fel első okleveleinkben. Pestes és Keresztur nemességének határvillongásában László erdélyi vajda 1394. április 16-án elérkezvén az Egregy (ma Cserna) vizétől kiinduló határjárás rendén Barmachalit, Machkoló, Almásviz, Borvigaga tősgyökeres magyar határneveket örökített meg. A per tárgyat »a nagy tatárjárás« után négy esztendővel Istvántól, a Jánk fiától, Telök, Mihály, András Jánk és Egyed atyjától megvásárolt kereszturi földek képezék, mely felett Batiz főispán nemzetsége (cognatio), Chanád Thyborcz fia, Loránd, János a Cherke fia, Peter, Szereck fia, Pál Bán fia, János a Tamás fia Bálint és Bács Bork fiai, András, Lőrincz György fiai, Bálint, Pál Zene fiai, Pál Myko és Chaba Márton fiai, Demeter Miklós Igech fiai András Domokos a János fiai, Farkas, a Pál fia. A perben az is előfordul, hogy a bizonyító iratok egyike Petes a Mindenszentek templomában IV. László idejében kitört zavargások alkalmával hamvadt el; míg a másikat a fejérvári káptalan levéltárában Alárd fia Gyán pusztította el. A szomszéd Hunyadról Ceba hunyadi főesperes 1265-ben a fejérvári káptalan tagjaként tanuskodik a dobokamegyei Polyan birtok átruházásánál s 1267-ben IV. Béla pártütő fia, a későbbi V. István a hunyadi várnagytól segítséget sürget a királyi hadak ellen.

A törökök első becsapásai a hunyadmegyei ősmagyarságot érintvén első sorban, a pusztulás rohamosan előhaladt s főleg az 1479. október 13-án megvívott kenyérmezei csatából elmenekült török portyázók a Maros, Sztrigy és Egregy mellékét boszujokban feldulván, néhol hirmondó is alig akadt. Thelegdi István erdélyi alvajda Kolozsváron 1496. év február 16-án a fejérvári káptalant azért hívja fel: hogy Gáspár néhai Furka Márton fia, Balázs és Lőrincz néhai Furka Miklós fiai közt Keresztur és a két Boos birtoka felett, miután okmányaik a török pusztítások és bizonyos más okok miatt elvesz-

tek, tartasson helyi nyomozatot. Ime tehát a kun bessenyő becsapásokra következő tatárjárás már az Árpádok idejében első sorban hátszegvidéki magyarságot sujtotta. Már akkor kezdetét vette a beszaráb, kun és bessenyő-telepítés. Beszarábok családi néven is tartják magukat Hátszeg vidékén s Körösbánya közelében. Beszarabácza községünk is van. A Szerecsen család, melyből a Csulay, Mara és Moré családok váltak ki, szintén ilyen telepítésre utal. A Déva közelébe eső Bessenyő negy Bessenyő, község (Bezsán), valamint a Kis és Nagy-Kaján patak völgye be az Érczhegységbe mind ide utalnak: Tatár nevű helységünk is kettő van, t. i. Tataresd M.-Illyen alul és Tataresd Körösbányán alul. A harmadik Tartaria Alsófejér Hunyad határközsége. A Tartaria Tatárhavas nevek a gyakoriak; de már török korbeliek, miként a »Török malom« (Mora Turculuj) stb. elnevezések is.

Ezen telepesek is áldozatául esvén a későbbi pusztulásoknak, a Retyezat alján és a déli határhavasokon már jó korán kezdnek beszivárogni a »valachi« néven összefoglaló balkánvidéki bolgár, czinczár, albán, rumén pásztorelemek. A hátszegi kir. vár területén fogadják legszívesebben őket, habár II. Ulászló idejében, 1493-ban, a juh- és kecskeütvenedből álló »oláh adót« is vonakodva fizetik. A kenyérmezei diadal után kipusztított szászvárosvidéki szász községekben 1505-ben a királybíró számba vevén a kir. adó fizethetése céljából a lakatlan portákra telepített pásztorjüvevényeket, Romoczon tíz pásztort talál már egy pópával. Ezekben a községekben, hol akkor 310 germanus vala, ma csupán 212 német lakozik s a tíz pásztor ivadékai 1417-re szaporodtak a lefolyt négy század alatt!

A kenézeikkel (törzsfőnök) betelepült délvidéki olachi vlachi csakis haszonélvezeti jogot nyertek a nekik juttatott jószágra. Ezen kenézi jószágok Zsigmond király s különösen Hunyadi János kormányzósága idején a törökök ellen folytatott harcokban szintén gazdátlanokká válván, egyes ősnemesek is keresik szolgálataik jutalmául kenézi természetű javakat s a vitézségükkel kivált kenézeket nemesi kiváltsággal tünteti ki a király. Így I. Ulászló 1443. ápril 16-án Budán kelt adománylevelében malomvizi Kende János és fiainak (László és Kendris Miklós) a Hunyadi János török küzdelmeiben tanúsított vitézségét Zentpéter és Reya »oláhos természetű« javakkal jutalmazá (possessiones nostras valachiales). A hátszegi kerületben 1418-ban 12 felesketett birtokos kenézből, hat oláh papból és hat közönséges oláhból összeállított kenézi szék ülésezett az erdélyi alvajda elnökletével a királyi udvarházban (in domo regiam eadem Hatzak habita et constructa). Ez a kenézi szék intézte az örökösödési vallatásokat és birtokegyezéseket. De a szláv hűbériség eme származékát a XVI. századdal már háttérbe szorítja a magyar alkotmány szelleme. Így 1610-ben Bethlen Gábor kőrösi jószágispánját nevezi kenéznek s 1539-ben Posay Bálint udvarbírája Valea Dilsin (Malomviz mellett) kenéz címet viselt. 1680-ban Geszthy Ferencz Rust (a Sztrigy mentén) Zalasdi Miklóstól megvásárolván, a jobbágyok bemutatják a kenézt is »hodi ez ideig ez volt volna nekik kenézek a faluban, azért immár látná oe Nga kit hadna benne tystartónak«.

Az új telepesekkel gyorsan felcserelődnek a tiszta magyar helynevek is. Malomviztorok a Kendeffyk ősi várlaka alatt Szuszeny, odább Sebesviztorok Gereny névre alakul. Az 1412-beli Wizkeuz, melyet kihalás következtében V. László 1453-ban a Kendeffy-család-

nak adományozott, csakhamar Hobiczára változott. A Hunyadi János által 1453-ban Havaspatának irt helység néhány évtized múlva Valea Dilsire alakul. A Kendeffy-család 1495-iki határjárásánál Galacz, Füzes Puj, Ponoron kívül feljegyzett Füzespaták, Dióspatak, Számáraspaták, Balogviz, Fejérkőhegy, Nyiresvápa, Szilfahatár, Oroszlán-hegy ma ismeretlenek. Az 1404-beli Ewrewkfalva ma Urik s így tovább korszakosulnak el az eredeti magyar község- és határnevek.

A megye északi részében az Érczhegység körül szász jövevényekre bízhattak az Árpádok az aranybányászatot. Így a Gyógyviz felső völgyén Nagy-Almás, Pojánánál virágzott aranybányászat, a Déva átellenében most is jelentékeny aranyat termelő Hondol (Handel) lakóiban a keveredettségre daczára észrevehető az ősi szász eredet. Nagyágon csak 1746 körül kezdték telepíteni a bányászokat, jobbadán Stájerországból s ezek ott részben ép úgy eloláhosodtak, miként a Vajdahunyadtól nyugatra a govasdiai völgyre a XVIII. században behozott eisenerzvidéki német bányászok. Ép ily gyorsan olvadtak be Déva tőszomszédságában a gróf Steinville tábornok által 1715—1720. közt művelés alá vett veczeli rézbányához telepített stájerországi bányászok, kik közül többet most is régi foglalkozása nevén, például Stájer Szepe Hunder (csilletelő) vagy Homann (felőr) stb. nevezgetnek.

Az 1763-ban a megye egy részére ráerőszakolt határőrség intézménye is elősegíté a magyarság pusztulását, mert az u. n. román ezredbe sorolván a hunyadmegyeieket, még a német családok is eloláhosodásnak indultak. Dobra vidéke Lozsaddal a Háromszéken kiegészített huszárezredhez tartozott ugyan, de elszigeteltségében ott is az oláhságot terjeszté a határőrség s a Sághyból Sujága a Nagyból Nyág stb. alakult át s még Dobra eredeti elnevezését: Jóft viselő nemesi család is abból a téves értelmezésből, hogy Jófü = jó fő, Herbayra változtatta ősi nevét.

Ezen érdekes történeti multtal bíró megye, mint említők, Déva, Hunyad, Hátszeg királyi várak körül alakult ki először. Idejártult később Illye, mely szintén királyi vár vala és ötödikül Gyógy (Diod). A hatodik várat Város (Szászváros) a szász jövevényeknek engedék át s Déva mellett Maros-Németiről is kiderült, hogy már Szent István idejében Hermann német lovag népei szállottak meg. A megye csupán az Érczhegységig terjedt eredetileg s 1867. előtt a következő 16 járásból állott: almási, gyógyi, lozsádi, pestesi, hunyadi, krinyendi, solymosi, lapusnyáki, ilyei, guraszádei, dévai, hosdéli, kitidi, demsusi, klopotivai, totesdi, borbátvizi, szálláspataki, zsili. 1876-ban Záránd felosztatásával a megye a Fejér-Körös felső vidékével, vagyis Körösbánya és Brád járással bővült, de a járasok száma lassanként 9-re reducáltatott.

A megye földrajzi vázlata. A mai Hunyadmegye szabályos hossznegyszöget képez, melyet a Maros úgy oszt ketté, hogy az északi kisebb részt a Fejér-Körös az aranytermő Érczhegység borítja, míg a sokkal nagyobb déli részt a Maros balpart mellékvizei osztják fel szabályosan a Retyezát hegységig. Attól délre a Román és Magyar-Zsil elzárt völgye a szurduki szoroson át geographikailag már a Dunához gravitál.

A megye közepe hullámos dombvidék, melyet a peripheriakon hatalmas párkányhegység övez. Így északon a Bihar nyulványát ké-

pező 1261 m. Vulkánon túl a Torda-Aranyos, Arad, Hunyad határpontjául szolgáló 1480 m. Gainaban csúcsosodik ki a megye. A Fejér-Kőröstől a Marosig feldomboruló Érczhegység nyugati ága a körösbányai hegység a 904 m. Magurával, a keleti ág a Ruda-herczegány trestiai s a nagyági Csetrás hegység az 1040 m. Hajtóval tűnnek ki.

A Marostól délre a Ruska-Pojanának Déva, Vajda Hunyad, Hátszeg felé terjedő ágazatai Erdőhát nevű fensikot alkotva az 1359 m. Ruskával a Béga Egerűgy (Cserna), Dobra (Jó) a Ruska vizek vízrajzi központjául szolgálva, Krassó-Szörénymegye felé határt képez. Délebbre a 656 m. horpadásba eső Vaskapu hágón túl a Retyezát lánczától a Sebes mély völgye által elszakított Godján Szárkő hegységből a 2195 m. Vurvu Petri, a 2126 m. Szárkő és 2294 m. Gugu már havas jellegűek, ép úgy, mint a hátszegi lapályból hirtelen felszökellő homlokzatával már messzire feltűnő Retyezát, melynek 40 kilom. gerinczéből a Retyezát 2477 m. jellegzetes csúcsa mellett a Bucura 2427, majd 2506 m. Polaga összekötő omladványos nyergeikkel, az ú. n. Kusztarakkal a turistáknak méltó czélpontját képezik. A Magas-Tátrára emlékeztető eme hatalmas hegyvidék szurdukjaiban festői tengerszemek rejtőznek. Így a Feketető, Iker tengerszem (Zseminye), odább a zergevadászoktól látogatott Zenoga 2041 m. magasságban a Bucura a messzi jövőben, mikor ezt a hegyvilágot is hozzáférhetőbbé teszi a civilisatio, bizonyára megfelelő elismerésre számíthatnak. A Román Zsil és a mehádiai Cserna forrásvidékei közül szögellik be a déli határszéli hegységnek már sokkal törpebb láncza. Túl a Zsil szűk és méltán magasztalt szorulatán a megye délkeleti sarkában a Paring hegység festőileg tagozott csoportja helyezkedett el Petrozsény felől és 2076 m. Parengu képezi első lépcsőzetét, melyből a 2407 m. Cárpara, onnan a 2444 m. Rosilla és a 2520 m. Mandra Cursa csúcsra emelkedhetünk. A Carpa és Mundra közt északra megnyíló két circusvölgyben a Zanoga és Pielisia tengerszemei táplálják a Zsiječ két ágát, mely a Magyar-Zsil forrásvidékét; a Streminosa, Pojana Muierin 1756 m. út a Romániába haladó Lotrutól elválasztja. Ezen a nyergen vezet át a legérdekesebb hazai sodronypályák egyike, mely a Tartureu és szomszédos romániai havasokról Csímpara és Petrozsénybe szállítja az üsedők anyagát.

A Magyar-Zsil s a Sebesviz és Kudzsir (Kenyérviz) közt óriás terjedelmet foglalnak el a szászfáros-kudzsiri havasok.

A Sebes vizétől keletre már a 2158 m. Pietra albával kezdődő s a Frunusával folytatódó szebeni havasok zárják körül megyénket Szebenymegye felé. A Maros tág völgyétől északra Szászfáros átellenében a Gyógyviz-völgy vezet fel az Érczhegység ama keleti ágáig, hol Pojana, Tekerő-Nagy-Almás aranybányászatának ma már elhanyagolt nyomaival találkozunk. Itt az Ompoly felé Zalatna irányában az 1123 m. Dealu Breaza a legtekintélyesebb csúcs.

E meglehetősen szabályos hegykeret geologiai alkotása is változatos. A Maros által elkülönített déli nagyobb részben a kristályos pala ősközetek uralkodnak s ezek képezik a külső magaslatokat. Ezekhez a Zsil völgyén jura és felső krétakori (Cenoman, Neocom) medrek társulnak, követve a Sztrigy folyását és a hajesdi állomás irányában Kőalja-Ohábaig, Szentpéterig, hol ifj. Nopcsa Elek báró szerencsés vala egy Iguanodon állkapcsi töredékeit felfedezni. Ez a kréta öböl átterjedt keletre egészen a Városviz völgyen Gredistye

tájaig. A krétaképződvénynek egyik maradványát látjuk Déva mellett is, melyet a trachyt tört át és szaggatott szét. Az aranytermő Ercz-hegység zöldkőtrachytja a légkörbeliek behatása alatt kúpdad, harangalakú formaival tájképileg is feltűnő. A tágabb völgyeket harmadkori domborok zárják be a Maros környékén jól termő szőlőteltetvényekkel. A Maros Balomirnál a Kenyérmezőn köszönt be s 100 kilométeres völgyével Zámnáál lép Arad-Krassó-Szörény határára. Déváig átlag 5 kilométer széles és legtermékenyebb a völgy. Piskinnél az aranyi augit andesit-kúp átellenében szakad be a jelentékenyebb Sztrigy. Jelentékenyebb mellékvizei Pujnál a Retyezat hegységből eredő Borbátviz, Hátszegnél a Demsus Vaspatak, mely a Ruska-Pojana déli csoportjából eredve a Retyezat mögül a Bucura, Zenoga tavakból táplálkozó Sebest (Riu mare) öleli magához s a boldogfalui vasuti hidnál ömlenek a Sztrigybe. Dévánál a Sztrigy után a ma Csernának emlegetett Egerügy (Egrecy) köszönti a Marost a Ruska-Pojanáról Cserna faluig keletre s onnan Vajdahunyadon át északra haladva. Ez érinti a vashegyeket is. Végre Dobránál a régi Jó. Dobra következik s ezért hívták őseink a mai Gura Dobrá Jofőnek.

A jobbparti vizekből a Boka viz után a Gyógyviz említendő, mely három, u. m.: csebi, erdőfalui és mádai ágból egyesül Bozesnél. Mindhárom ág gyönyörű szirtszorost képez.

Északon a Fehér-Körös a Dealt Crisulujból Blezseny hegyi falun át indul el. A Vulkán-patakot a Dupa Piatra, Stanizsa felől a zalatnai hegyekből előtörő jelentékeny vizek növelik meg. Délen a megye zömétől elzárt Zsil két átellenes ágból keletkezik. A nyugati, vagyis Román-Zsil Kimpu Iuj Nyág (a régiak Nagymezeje) határán a Skok nevű szorossal lép be hazánkba. A Magyar-Zsil a Vagraduluj és Solaja egyesüléséből alakulva a Paring és Surian közti vizeket, mint Thaja, Zsijec, Maleja, gyűjti magába s Petrillán át Petrozsényig nyugatra, onnan délre fordulva, a határhegység lábánál a Szurduk nyilatában végződik.

A megyének mélyebb területén tavai nincsenek s a régi lápokat eltüntette a cultura. A magasabb hegységek számos tengerszemet rejtene. Ilyen a kenyérviz forrásául szolgáló Surian a kudzsiri havasokban. A Paringban két nagyobb tengerszem van. A Retyezáthban a déli oldal Zenoga Bucurája után közepes a Fekete-tó, Ikertó, északon két kisebb tengerszem. A nuksoai patak a Vusziel alatt a Borhátviz a Vurvu mare alatt szintén tengerszemekből erednek.

Hunyadmegye területén 29 ásványvizet ismerünk idáig, de ezekből csakis Boholt Alvácza, Gyógy és Kis-Kalán ismeretesebbek. Boholt kis községben Dévától északra 13 kilom. távolságban óránként 1050 liter kristálytisztá viz foly elő két csatornából. Hőmérsék 12° (C). Fürdésre is be van rendezve; de újabb és modern berendezést nyert az ivóforrás, melynek vizét főleg az Alföldnek, rossz ivóvízzel vesződő városai használatnáak áldásosan.

Hévforrásaink közül a nemzeti fejedelmek legkedveltebb fürdője Gyógy vala. A rómaiak Germisarának (hévforrás) ismerték és falirakokban hálálkodnak vizének. Verböczy István is leírta 1537-ben. A fejedelmek közül Bethlen Gábor keresett ott gyógyulást. I. Rákóczy György különösen kedvelte, ugyancsak II. Rákóczy Gy. s a két Apaffi Mihály is felkereste.

A fürdőmedenczék vizének hőmérséklete 31.2—31.7° (C) közt váltakozik.

Égalja a melegebb völgyeken s főleg a Maros terén enyhe, a dombvidéken mérsékelt, de a magas hegységben zord. A hőmérséklet szélsőségei Déva körül 35 és 20° (C) közt váltakoznak. A csapadék elég kedvező és arányos, Déván 683, Petrozsényben legtöbb 1001 mm.

A vármegye 7783 km² területén csakis 1900-ban emelkedett a népesség a 300 ezeren túl s a megye nagyobb hegyes területét igen gyéren lakják, sőt az ezer méteren tulemelkedő hegyvidék az év egnagyobb részében lakatlan, s csakis nyáron élénkül meg, mikor a pásztorok nyájaikat felterelik. A 2000 méteren felül eső havasi legelők állandó lakossal egyáltalán nem bírnak s ott juniustól szeptember közepéig alig 3½ hónapig tarthatják magukat a juhászok.

A vármegyében van 4 rendezett tanácsú város, 6 nagy- és 422 kisközség, valamint 47 külső, jobbadán hegyi terület. A községek-ből a legtöbb alig éri el az 1000 lakost s a brádi és körösbányai járásba tartozó Dupapiatru 2132, Blezsény 3312, Bubresel 2494, Tor-matek 1195 lakossal. Oly szétszórt hegyi jellegűek, hogy bejárásuk pár napba kerül s 6—7 templom körül elhelyezkedő házcsoportjaik is megannyi külön nevet viselnek. Legnépesebb a megye székhelye Déva, mely 4657-ről 7089-re emelkedett, 10 év alatt 2432-vel növekedett. Szászváros 5650-ről 6234-re (+ 584), Halag 1852-ről 2367 re (+ 515), Vajda-Hunyad 3032-ről 4419-re (+ 1372) emelkedvén, örömmel látjuk, hogy az állami és nemzeti szempontból mérvadó központok növekedése a bányavidékeken, különösen Petrozsény vidékén majdnem megkétszereződött értelmiséggel szerencsésen ellensúlyozza. A megye népesedése az utolsó 30 év alatt 257.539-ről 303.883 s így az összes emelkedés 46.344-et tesz ki, vagyis decenniumként csupán 15.446 volna az emelkedés. Csakhogy a tényleges eredmény még ezt sem érte el s 1880-ban tulajdonképen visszaesés mutatkozott és 1890. is alig hozta helyre ezt. Azért nem érdektelen ezen népszámlálási adatok egybevetése. Ime a népességi állapot népszámlálások szerint:

	1869	1880	1890	1900
	népszámlálások szerint			
Algyógyi járás	22.763	21.886	22.367	23.506
Brádi »	26.069	24.180	28.594	31.550
Dévai »	28.830	26.806	29.201	32.076
Hátszegi »	37.405	36.831	37.940	40.907
Hunyadi »	19.421	20.632	20.306	22.907
Körösbányai	19.990	17.752	19.670	21.151
Marosillyei »	34.833	32.532	35.907	38.502
Petrozsényi »	12.671	16.001	18.701	28.711
Püji »	14.656	14.508	14.622	14.076
Szászvárosi »	27.550	24.719	25.301	27.356
Déva város	3.277	3.935	4.657	6.869
Hátszeg »	1.806	1.803	1.852	2.361
Szászváros »	5.661	5.452	5.650	6.238
Vajdahunyad »	2.567	2.303	3.637	4.412
A vármegye népessége	257.489	248.464	287.895	303.883

Az 1873. évben cholera a megye lakosságából 50 ezernél többet pusztított el, az 1878-beli diphtheritis is roppant áldozatot szedett, 1880-ban tehát 10 ezerrel kevesebb a létszám az előző 10 évinél. Még 1900. is nehezen pótolta ezeket a veszteségeket s csakis 1900-ban mutat öröndetesebb alakulást a népesedés, a mikorra a zsilvölgyi szénbányatelepek, Vajdahunyd kohóinak szaporítása, a Déva, Vajdahunyadra telepített bukovinai csángók meghonosult raja is részt vesznek az emelkedésben. Így egyenlítődnek ki lassankint a XVIII. elnémetesítő kormányrendszere által főleg a határőrség beerőszakolásának s a hátszegvidéki nemességnek s a gör. kath. hitre térítésével oly rombolóvá tett s az Egregy mellékén Pestes, Keresztur, Bujtor a Ptrigy mentén Batiz, Rácsi Árpád-kori nemességében nagy pusztítást mivel az eloláhosodás is.

Az 1900. évi népszámlálás már a következő kedvezőbb adatokat tárja fel anyakönyv szerint:

Anyakönyv szerint 1900-ban volt:

	Magyar	Német	Tót	Oláh	Ruthén	Horvát	Szerb	Egyéb	Magyarul be-zel
1. Algyógyi járás	876	170	1	23.308	—	—	—	37	1.225
2. Brádi »	2.085	1.068	14	28.135	—	9	—	348	3.935
3. Dévai »	4.208	900	78	26.098	—	3	3	175	6.282
4. Hátszegi »	1.484	318	34	38.313	4	2	1	200	3.163
5. Hunyadi »	2.282	814	37	19.550	2	41	5	211	3.200
6. Körösbányai j.	682	107	30	20.200	1	—	2	75	1.677
7. Marosillyei jár.	1.250	208	63	26.814	—	1	3	118	2.105
8. Petrozsényi jár.	8.277	2.303	150	15.472	548	25	21	1.855	1.067
9. Puji járás	479	221	31	5.704	136	18	1	203	1.965
10. Szászvárosi »	1.603	681	18	24.754	4	1	1	228	2.628
1. Déva	4.065	428	10	2.500	2	1	5	52	5.360
2. Hátszeg . . .	887	140	—	1.337	—	2	1	6	1.338
3. Szászváros . .	1.884	1.221	18	3.619	9	3	9	94	3.282
4. Vajdahunyd .	1.806	365	101	1.987	—	2	10	58	2.328
Összesen	32.316	9.189	611	257.013	697	111	56	3.845	49.167
Végösszeg	303.883								—

Ime tehát az oláh elem 84% nagy többségét teszi a népességnek s a magyar alig 10% s a németiséggel együtt 13%. De a vagyoni és értelmi túlsúlyt annyira a magyarság gyakorolja, hogy előrelátó bölcs politikai vezetéssel a múlt idők előjogán gyakorolt hegemoniáját jövőjére is biztosítottak mondhatjuk.

Felekezetek szerint volt 1900-ban:

római katolikus	24.813
görög katolikus	55.114
görög keleti	201.350
ágost. evangélikus	3.200
evang. református	11.398
unitárius	632
izraelita	4.056
egyéb	24

Irni és olvasni tudott 64.620.

Lakóházak száma 63.985.

Állami és nemzeti szempontból legörvendetesebb a haladás épp a culturalis téren. Hunyadmegye területén 1870-ben még alig részesült a tankötelesek 10%-a iskoláztatásban s egyetlen állami iskolánk vala Harközdön a bányatelepi iskolákon kívül. A lefolyt 30 év alatt elismerésre méltó haladást mutat fel megyénk népoktatásügye a miért az összes tényezők áldozatkészsége mellett elismeréssel kell adóznunk Réthy Lajos tanfelügyelő hazafiui buzgalmának. Fáradozásainak örvendetes eredményeül tűnik ki a sok kisdédővő, nyári menhely, az 58 állami iskola és 2 polgári leányiskola Szászvároson és Déván. A 136 állami iskolai tanító (73 férfi 63 nő) is egy kis culturhadserég s meggyeszerzte még 23 községivel és felekezetivel 453 tanító működött 1901/2-ben. Ezen tanítókból

	Képesített	Nem képesített	Elemi tanító	Felső népiskola v. polgári iskola	Férfi	Nő
Állami	136	—	125	11	73	63
Községi	23	—	23	—	21	2
Római katolikus	17	3	—	—	6	11
Görög-katolikus	33	3	33	3	28	5
Görög-keleti	213	105	218	—	206	12
Helvét hitvallású	8	1	—	—	8	—
Ágostai hitvallású	11	—	—	1	11	—
Unitárius	—	—	—	—	—	—
Izraelita	—	—	—	—	—	—
Magán	—	—	—	—	—	—
Társulati	7	—	—	—	6	1
Összesen	453	110	438	11	359	94

A 453 tanítóból a magyar nyelvet 154 anyanyelv szerint, szó és írásban birta 188, keveset beszélt 2 gör. kath. és 88 gör. keleti, összesen 90; nem beszélt 18 román gör. keleti és 2 ágostai ev. szász tanító a magyar nyelvet.

A megyei elemi iskolákból jelleg és *tanítási* nyelv szerint vala 1901/2-ben

	Magyar	Német	Román	Tót	Szerb	Román-magyar	A nem magyar tannyelvű elemi iskolákban a magyar nyelv tanított	
							sikerral	siker nélkül
Állami iskola . . . 58	58	—	—	—	—	—	—	—
Községi 19	4	—	3	—	—	12	15	—
Róm. kath. . . . 10	10	—	—	—	—	—	—	—
Gör. kath. . . . 33	—	—	27	—	—	6	32	1
Gör. kel. 219	—	—	208	—	—	11	166	53
Helv. hitv. . . . 5	5	—	—	—	—	—	—	—
Ag. hitv. 6	—	6	—	—	—	—	6	—
Unitárius —	—	—	—	—	—	—	—	—
Izraelita —	—	—	—	—	—	—	—	—
Magán —	—	—	—	—	—	—	—	—
Egyesületi —	—	—	—	—	—	—	—	—
Társulati 5	5	—	—	—	—	—	—	—
Összesen 355	82	233	—	—	—	29	219	54

A tankötelesek száma 1901/2-ben 48,995 volt.

Ebből:

6—12 éves		13—15 éves	
fiú	leány	fiú	leány
17.744	16.637	7.658	6.956

Vallás szerint a tankötelesek:

Róm. kath.	Gör. kath.	Gör. kel.	Helv. hitv.	Ag. hitv.	Unitárius	Izraelita	Egyéb
3.692	8.815	34.008	1.478	429	34	539	—

Tényleg iskolába járt 27.302 és pedig:

Róm. kath.	Gör. kath.	Gör. kel.	Helv. hitv.	Ag. hitv.	Unitárius	Izraelita	Egyéb
3.575	4.579	16.480	1.392	595	42	638	—

Az iskolába járt 27.302 anyanyelv szerint:

Magyar	Német	Román	Tót	Szerb	Horvát	Ruthén	Egyéb
4.595	1.279	21.132	84	18	5	75	114

Iskolába nem járt:

Fiú	Leány	Összesen
9.624	12.524	21.693

Az iskolába jártak nemzetiség és iskola jelleg szerint:

	Állami	Köz- ségi	Róm. kath.	Gör. kath.	Gör. kel.	Ev. ref.	Ág. ev.	Uni- tárius	Izrae- lita	Magán	Egye- sületi
Magyar . . .	3.951	2.663	26	389	8	19	159	16	—	—	267
Német . . .	1.147	556	4	115	7	2	4	251	—	—	83
Román . . .	20.851	3.522	1.142	143	1.503	9.734	111	24	—	—	105
Tót . . .	82	62	—	4	—	—	—	—	—	—	6
Szerb . . .	18	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Horvát . . .	5	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ruthén . . .	75	68	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Egyéb . . .	109	47	1	35	—	1	4	—	—	—	14
Összesen . . .	26.238	6.941	1.173	683	1.518	9.751	278	291	—	—	476

Az iskolába jártak vallás szerint:

Római kath.	Gör. kath.	Gör. kel.	Helv. hitv.	Ág. ev.	Unitárius	Izraelita	Egyéb	Összesen
3.575	4.579	16.480	1.392	595	42	638	1	27.302

Az iskolába járók táblázata szerint:

Tényleg iskolába járt	Legalább nyolcz hónapig járt	Nyolcz hónapnál kevesebb ideig járt	Tankönyvvvel bírt	Tankönyvvvel nem bírt
20.302	19.595	9.727	21.876	5.426

Az elemi népiskolák jelleg szerint:

	Összes	Egy tanítós	Több tanítós osztott	Hány állami iskola mellett állott fenn általános gazdasági ismétlő iskola	általában
Állami . . .	56	25	31	36	50
Községi . . .	19	16	3	15	16
Felekezeti . . .	271	260	11	194	195
Társulati . . .	5	3	2	2	2
Egyleti . . .	—	—	—	—	—
Magán . . .	—	—	—	—	—
	351	304	92	247	263

1901/2-ben iskola volt a megyében:

Jelleg szerint	Elemi	Felső nép-	Polgári	Vegyes	Tiszván fiu	leány
Állami	56	—	2	46	5	7
Községi	19	—	—	17	1	1
Római katolikus	9	1	—	2	5	3
Görög-katolikus	33	—	—	33	—	—
Görög-keleti	219	—	—	216	2	1
Helvét hitvallású	5	—	—	6	—	—
Ágostai evangélikus	5	—	—	—	—	—
Unitárius	—	—	—	—	—	—
Izraelita	—	—	—	—	—	—
Magán	—	—	—	—	—	—
Egyesületi	5	—	—	5	—	—
Összesen	351	2	2	328	15	12

Középiskolája négy vala és pedig Szászvárosban az ev. ref. Kuun-collégium, mely nyolcz osztálya mellett (egy párhuzamos) 2 elemi osztályt is tart fenn s internátusában messze vidék gyermekeinek ad elhelyezést, nagynevű újjáteremtője gróf Kuun Kocsárd alapítványából számos tanulót segélyez. Déván a 8 osztályú állami főreáliskola két párhuzamos osztályával 10 osztályt számlál s tápintézetében 14 internátusában 30 tanulót Szathmáry György által létesített s a tanári kar által gyűjtött alapítványokból ingyen, részben nagy kedvezményvel nevel. Petrozsényben a társadalom áldozatkészsége létesített egy négy osztályú alginnasiumot, mely 1902/3. nyilvánossági jogot is nyert s már állandó épületét is építi az Andaics János elnöklete alatt páratlan lelkesedéssel működő bizottság. E három középiskola magyar tannyelvű. Brádon a Schmerling kormány 1863-ban a volt Zarándmegye községei államkölsön kötvényeiből létesített egy felekezeti gör. kel. alginnasiumot, melynek tannyelve román.

Ez a négy középiskola átlag 1000 tanulót nevel évente s a megyén kívül még legalább 150 járja a szomszédos középiskolákat.

Igen nagyfontosságú culturalis intézmény a hunyadmegyei történelmi-régészeti társulat mely 1881-től működik gróf Kuun Géza elnöklete alatt s Évkönyveibe nagy becsű történelmi anyagot tett közzé, muzeumában Dácia igen sok értékes emléket gyűjtötte össze s főleg Dácia fővárosára nézve a külföldiek is forrásul használják.

Közelkedés. A megyét átszelő MÁV. fővonalából Piskitől 80 km., a Petrozsényig terjedő szárnyvasut ágazik ki, melyből Lupényig 19 km. további szárnyvonal vezet. Ugyancsak Piskiből ágazik ki a 16 km. vajdahunyadi szárnyvonal a vasszállítás érdekében. Ezen szárnyvonalat Gavosdián át Gyalár alá (Rezsisor) az első erdélyi iparvasut egészíti ki, mely személyszállítást csak kivételesen hetenkint háromszor teljesít.

A megyéből, a Maros-Ilyéről indul ki, még a »délkeleti vasut«, mely Kossovánál az alagutban távozik Krassó-Szörénybe, a Béga vidékére s Verseczig vezet.

A megye északi részébe behatol Aradról a kőrösvölgyi vasut, mely Alvácza állomásnál érkezik be s Brádnál végződik.

Mindezen vasutak elég kedvező összeköttetést nyújtanak a külvilággal. Stratégiai és közgazdasági érdekből igen fontos volna a Hátszegről a Vaskapun át Karán-Sebesre, még gróf Széchenyi István 1844-beli első tervében foglalt, de máig kiépítetlen vasut, mely az Al-Dunához a legrövidebb kapcsolatot biztosíthatná s főleg széntermékünk a romániai súlyos vámok daczára versenyképessé tehetné Bucurest felé.

A kaláni bányatársulat teleki vashányájától Pusztá-Kalán telepéhez az Egerügy (Cserna) Sztrigy vizválasztóján át egy külön iparvasuttal szállítja a vaskőanyagot.

Közutaink kitűnő karban vannak és minden irányban könnyű kapcsolatot nyújtanak. Állami utak hossza 287 086 km. Ebből legfontosabb a Déváról az Érczhegységen át Brádra s onnan a Vulkánhágón át Abrudbányára s úgy az Aranyos mentén levezető útvonal. Ennek a Vulkánhágóra induló szakaszon az építészeti hivatal több év óta kiváló szakértelemmel küzdött le a természeti nehézségeket. Évi fentartása 185 ezer korona, új építkezés 100 ezer korona vala.

Fontos kapcsolatunk még Zalatnáról Nagy-Almásra átvezető útvonal, melyet Lukács Béla ministerségének köszönhetünk. Törvényhatósági utak hossza 54.660 km. Ebből legfontosabb a Hátszegről Pujon Merisor-Branyiczán át Petrozsénybe s onnan a Szurdok-szoroson Romániába vivő útvonal. Évi fentartás 295 ezer korona. A nagy-almási út folytatásául Algyógyig 1902-ben megkezdett útvonal a mádai patak áthidalásával szintén rendszeres közlekedést biztosít s 1903/4-re végleg befejeztetik.

Viczinális közutaink hossza 684.3 km., mely közérővel tartatik fenn. A törvényhatósági útdóból 1902-re 382.100 korona 60 fillér vétetett be.

Az államépítészeti hivatal egy nagy érdeme a vashidak szaporítása s e tekintetben Lukács József főmérnök buzgalmát valóban kiváló elismerés illeti.

A falusi nép gondatlansága, czélszerűtlen házi viszonyai, silány érendje s különösen kétségbeejtőleg gyakori bőjtje daczára, az egészségi viszonyok elég kedvezők. 1901-ben a hevenyfertőző betegségek közül diphtheritis mutatkozott hét járás 38 községében 32.961 lakos közt s a 240 beteg gyermekből meggyógyult 240, meghalt 105. A vörheny öt járás 20 községében, három rendezett tanácsú városban 36.764 lakos közt 382 gyermeket támadott meg, kikből 106 meg is halt. Kanyaróban szenvedett 126, hökhurutban 196, kikből 11 halt meg. Hasibagymáz három járás nyolcz községében mutatkozott 88 egyénen, kikből 18 halt el. Legtöbb beteg a petrozsényi szénbánya munkasaiból került ki. A védhimlőoltást 21 orvos 9174 gyermeknél, az újraoltást 7614 nél alkalmazta.

A megye területén működött öt kórház. A dévai megyei kórház mintaszerű pavillonrendszerben épült. Volt 1901-ben összesen 2241 betege s ezekből 1496 gyógyult fel, 108 meghalt. A körösbányai nyilvános kórház 319 betegből meghalt 4, gyógyult 274.

A bányatársulatok kórházaiból a keczeli társláda magánkórházában 12, a lupenyiben 210, a petrozsényiben 479 beteg fordult meg.

A közegészségügyet 39 orvostudor, öt sebész szolgálja. Gyógy-szertár van 20 önálló, egy házi, két kézi, melyek dr. Balog Pál tiszti főorvos felügyelete alatt működtek mind.

A szomszédos Romániával áll fenn a legsűrűbb érintkezés, főleg a marhalegeltetés és munkakeresés érdekében. Tizenöt napra érvényes átlépési engedélyt adott ki az alispáni hivatal 1901-ben 841, idegen államokba szóló útlevelet a belügyministeriumtól 341-en nyertek. Ebből kitetszőleg Amerika vonzó ereje kevésbé érvényesül s leginkább a romóczi szászok keresnek ott boldogulást, keresményükből apaszta itthon maradt családjuk anyagi terheit.

Háziipar. A hegyi nép csaknem minden szükségletét maga állítja elé. Az erdőháti lakos a vashegyek tetején faból építi házát s vasat még szép alakjában is alig használ. Gazdasági eszközeit maga idomítja, javítja s a fejsze, fűrész mellett egy egy kézi eszterga is található minden ház körül, melyen mezei munka mentes időben dolgoznak. Kereskedelmi forgalomba csupán a fazekas készítmények kerülnek Báár, Vajdahunyad, Déva, Obrázsa vidékére. A riskuliczaiak a szövőszökekekhez való bordákkal házalnak, a dobrocziak szintén Körösbánya mellől káposztás hordókat visznek vásárainkra. Favillákat az erdőhátiak készítenek. Nyirfaseprőkkel, teknőkkel a faluvégi cigányok látják el a legtöbb vidéket.

Ruházati czikkeiket saját szőttükből varrják, készítik s az igazi hegyi lakos bocskortalpán és tűszőjén kívül egyebet alig vásárol piacon, mert még kését is maga veri ki s kucsmáját, bundáját juhaitól nyeri. Az előhegyek lakossága tartja fenn a városok kis iparát s ez még nem kapott rá a brünni, bécsi gyárosok silány utánzataira, mint a völgyi lakosság, mely már fényűzési hajlamainak áldozatul kezdi ejteni a sokkal egyszerűbb, de tartósabb helyi készítményeket s jellegzetes népviseletéből is lassankint kivetkőzik. A kisebb helységek lakossága házépítésnél s mezei munkájánál egymás segítségére kalákákat szokott rendezni.

A *hitelviszonyok* kielégítésére csaknem minden jelentékenyebb forgalmú pontunk pénzügyintézettel rendelkezik, úgy, hogy átlag 19 ezer lélekre jut egy hitelintézet s így nagyobb kereskedelmi területeknél is kedvezőbb az átlag. Ez intézeteket azonban nem mindig közszükség hozta életre és különösen sajnos a nemzetiségi irány térfoglalása. A tőkék összehalmozódása a nyomasztó iparviszonyoknál fogva az utóbbi időben mind érezhetőbbé válik már azért is, mivel a vezetőket az erős verseny tanúságai nagyobb óvatosságra intik.

Őstermelés. Hunyadmegye területe művelési áganként a kataszteri tiszta jövedelmmel 1901. év végén:

Sor- szám	Művelési ág	Térfogat		Kataszteri tiszta jövedelem	
		hold	öl	frt	kr.
1	Szántóföld	283.171	785	590.818	55
2	Kert	24.548	1174	133.084	21
3	Rét	167.472	703	278.542	40
4	Szőlő	2.962	819	25.140	25
5	Legelő	203.955	1373	94.431	50
6	Erdő	609.356	52	143.448	43
7	Nádas	45	1111	20	56
I.	Termő terület	1,291.512	1192	1,264.975	90
II.	Terméketlen	60.533	1298	—	—
III.	Hunyadmegye összes területe és kataszteri tiszta jövedelme . . .	1,352.046	890	1,264.975	90

Erdészet. Hunyadmegye területén 1902. év végén 622.028-04 kataszteri hold erdő vala, vagyis 175'85 kataszteri holddal kevesebb a megelőző évinél. Ebből 397.307 kataszteri hold tartozott kincstári gondozás alá s a többi magantulajdon. Talaj szerint 116.052 kataszteri hold véderdő, 491.476 kataszteri hold feltétlen erdőterület s 14.500 kataszteri hold viszonylag erdőterület. Fanemek szerint 119.613 hold tölgy, 400.307 hold bükkös vagy egyéb lomberdő s 102.108 kataszteri hold fenyvesből állott.

A kopár területek befásítására a kormány és közegei kiváló gondot fordítottak s az állami csemetekertekből 336 ezer különböző fajú csemete és 3297 korona segítség osztatott ki. Ily módon 200 kataszteri hold kopár terület nyert beerdősítést s tisztán csemetekertekre 13.988 korona fordítottatott a megyében.

Az állami erdőbirtokokat a szászsebesi m. kir. erdőhivatal igazgatja a kudsiri, szászvárosi, vajdahunyadi, dévai erdőgondnokságok segítségével. Ezenkívül Déván létezik a megyei m. kir. erdőhivatal, mely az 1898. évi XIX. t.-cz. 1. és 2. §. alapján kezelt erdőkkel kis és nagyközségi 94.343 kataszteri hold, úrbéri elkülönített erdő és legelő 55.551 kataszteri hold, úrbéri természetben elkülönített erdő-illetőség 40.157 kataszteri hold, úrbéri legelő 40 hold, úrbéri vett vagy ajándékozott 22.098-22 hold, rendezett tanácsú városi erdő 1730, egyházi testületi 5837, köz- és magán alapítványi 803, közbirtokossági 41.110, részvénytársulati 2570, kopár terület 1640 hold.

Kiváló gondot fordít az erdőhivatal a vizmosásos, elkopárosodott területek védelmére, a csemetekertek létesítésére, az ültetésekre és az üzemtervek kiegészítésére.

A bükkfa termelése túlnyomó részben helyi fogyasztásra szolgáló tűzifa s a hunyadi, kaláni vasgyárak által fogyasztott szeneleésből áll. A tölgyfa vasuti talp és dongafára szolgáltat s kereskedelmi forgalomba csakis a magasabb hegység fenyőtermékei kerültek.

A kincstár falkenyéresi fűrésztelepe bérletben áll s így dolgozza fel a kudsiri erdőgondnokság anyagát.

Faipar. A faipar terén is a Zsilvölgy irányadó megyénkben. A Kendeffy-család parinyi őserdeit használja ki, a fűrészipar már jó ideje s a fogyasztás jelentékeny része a szénbányákra esik, de az épületfa túlnyomó részét az Alföld felé szállítják le.

A legterjedelmesebb fűrészvállalat ez idő szerint a Pollacsek és Sneider cégé Petrozsény mellett Petrillának Csimpa nevű negyedében. A vállalatot gróf Thoroczky Miklós országgyűlési képviselő indította meg s 1895-ben Petrozsénytől a 7 km. Csimpán át Vojvodulujra s onnan a Pojana Mujeri havason Szaláni romániai havasra Obach bécsi cég szabadalma szerint Ryppel János mérnök által 31 kilométernyi sodronypályát építtetett. Vállalatát Pollacsek budapesti céggel osztotta meg s utóbb kiválván a cégből, helyére Scheiber budapesti vállalkozó lépett.

A cég 31 kilométer hosszú szállítópályájával Romániából hozza át anyaga nagy részét, míg a kisebb részt Kendeffy Gábor paringi erdejéből a Lolaján usztatja Vojvodulujra Gáborlakhhoz, hol első raktárai vannak. A feldolgozás Csimpán történik s különös érdemet szerzett ezen cég Perzsiába, Afrikába, Amerikába terjedő gyümölcs-ládaival s Dél-Afrikába a búroknál is használt épület deszkáival. Évi feldolgozása 130.000 m³ s forgalma 1,600.000 korona. Épületfájának nagy előnye, hogy gombásodás nem bántja, mit a vermalitás mellőzésének tulajdonítanak. A cég hulladék favégeiből kitűnő tűzgyújtót készít, melyet Bécsbe szállítanak. A fűrészport briquette alakban kazánfűtésre használják.

Iszkronynál (Alsó-Barbatény) Maderspach Viktorné kiváló képzett fiával dolgozza fel a Román Zsil-mellék anyagát, 25 ezer m³ termelése egy részéhez az anyagot a Romániából idehajló erdőkből szereztve be.

Lefelé Pujnál Kenderessy Árpád Tukey fűrésztelepe 10 m²-át és Urikányban Kenderessy Árpád különfűrésztelepe 5000 m²-át dolgoz fel évente. A bajesdi állomás mellett Lossy Hugmeyer cég fűrész a vuksovai erdőségből.

A Königess cég a corajesdi erdőség fatermékét dolgozza fel.

A hátszegváráljai állomás közelében Boldogfalvánál Peccol Giovanni terjedelmes fűrésztelepe a Kendeffy-család malomvizi erdő-égeiből évente 30 ezer m² termeléssel működik.

Ezen nagyobb fűrésztelepeken kívül Klopotiva, Várhely, Malonviz, Zajkány, Bukova, Bancsár községek határán működnek kezdetleges fűrészek s a falusi nép deszka-zsindely készítménye a szomszédos városokra fuvarozza el Déva-Szászvárosig és ki Karán-Sebes, Lugosig. Ilyen kis fűrészvállalatok vannak még Felkenyéren is.

Szenelést nagyobb mértékben a hunyadi vasgyár folytat Kiss Sándor lunkányi erdeiben. Petrosznál Stefanescu testvérek a Török-család és a kincstár felső sztrigyvidék bükkösét szenelik. Szászvároson Binder nyug. erdőmester a kincstártól vett bükköt szeneli Vajdahunyd számára.

Mezei gazdaság. Hunyadmegyében az 5—100 holdas kis gazdaság van többségben s 53.989 gazdaságból ilyen 33.007 létezik. Azután 5 holdon aluli gazdaság van 23.772, középbirtok 100—1000 holdig csakis 200 található, az 1000 holdon felüli birtok összesen alig 44. 1 holdon aluli szántófölddel is 3641 tulajdonos gazdálkodik, sőt 1 holdon aluli szántóföld nélkül is 3000 gazda tartja fenn magát. A vármegye termő területe 754.004 hektár, miből 163.061 ha szántóföld, 13.787 ha. kert, 96.911 ha. rét, 117.983 ha. legelő, 39 ha. nádas, 1743 ha. szőlő, 357.540 ha. erdő s 38.187 ha. terméketlen. A földművelés egyik ága sem ölt akkora mérveket, hogy nagyobb kereskedelmi jelentőségre emelkedhetnék s inkább a helyi szükséglet kielégítésére szorítkozik. Kivített alig néhány nagyobb birtokosunk mutat fel. Kitűnő búzát terem a Maros áldott tere, melynek Szászvároson felül eső szakasza azért is viseli a Kenyérmező elnevezést. Locsád Hátszegvidéken Fejérvár, Bajod búzája súlyosabb. Itt jó rozs is terem. A lakosság legkedveltebb terménye a kukorica, mert a hegyi nép tulnyomólag kenyér gyanánt és malélisztet fogyaszt. A hegyhátak tavaszi búzát termelnek. A mellékvölgyében kitűnő gyümölcs terem a Maros környékén, így főleg Bokajtól le Solymosig a szőlő is kitűnőleg prosperál. A szilvatermelés egész vidékek fő keresetét képezi. Így Dobra, Marosillye a Kaján vidék Brád környéke excellál ezen a téren s élelmes kereskedők Szlavoniába szállítva az idevaló szilvából produkálják a sloviniczai slivovica jó részét. Ép úgy vagyunk a lekvárral és aszalt szilvával, mely boszniai termés alatt kerül vissza. Almáink a piaczosok s a Sztrigyvölgy, Szászvárosvidék sőt Hátszeg környékéről Demsus-, Rea-almái külföldön is keresettek. Déva környékének kajszin őrszi barackja az olaszhonival versenyezhet.

A conservgyártás terén a dévai Transylvania conservgyár egyedüli magyénkben s 7.404 korona értékű gyümölcsöt, 3.397 korona értékű veteményt dolgozott fel 1902-ben. Terményei nagy részét hazánkban, kisebb részét Ausztriában helyezte el, de csekély nyereséggel. A gyártási viszonyok a rossz gyümölcstermés miatt oly kedvezőtlenek valának, hogy 57.093 korona veszteséggel záródott az év s a vezetők okoszerűbb berendezéssel s a költségek reductiójával mindent elkövetnek e közhasznú vállalkozás életképesebbé tételére.

Az algyógyi EMKE földművésiskola mintatermelése úgy a gyümölcshézt, mint az állattenyésztés terén sokat lendített. A megyei gazdasági egyesület fáradozásainak is sokat köszönhetünk. Téli előadásai az elméleti ismereteket, tenyészállataival az állattenyésztést

üdvösen és máris szembetűnő eredménnyel szolgálja. A megye ősi foglalkozását az állattenyésztés képezi. Egész nagy vidékek ebből tartják fenn magukat napjainkban is s a juhászat terén megyénk szinte vezérszerpet játszik, mennyiben a saját 150 ezernyi tenyésze mellett még legalább annyi juhot táplál a szebenvidéki Resinar, Szelistye, Pojana, Sztrugár, Pián stb. juhos gazdától nyaranta bérelt legelőin. A juhászat a raczka-faj képez, mely legtisztábban a Deula, Babi gazdánál maradt fenn s onnan terjesztik kepeczek szét az országban. A bajesdi közvetítők Tirolba, Meránba is hatezernyit szállítottak például ez évben ki.

A juhászat bőrzéjét Hátszeg és Boldogfalva vásárai képezik. Itt a tavaszi (Szt.-György) u. n. kukukvásár és őszi (Kisasszonynap) vásárokon fordul meg a havasokra fel- és lehajtáskor az értékesítendő anyag. A szarvasmarhatenyésztésben is jelentékeny pénzforgalmat élvez megyénk s a gazdasági egyesület kezdeményezésére tenyésztési ólakat is létesített a törvényhatóság. Az ős bókfa-fajt a hegyes vidékeken meghagyva, a téresebb helyeken a nyugati fajtákat irta elé a megye. Így a pinzgau és allgaui tenyésztés már a népnél is kedvelté vált, mert súlyban, értékben szembetűnő előnyöket nyújt. Darányi földművelési miniszter legutóbb 200 ezer korona olcsó és előnyös kölcsön előlegezésével tenyészpéldányok kiosztásával sokat javított az állatállományon s kivitelünk évről-évre növekedik olyannyira, hogy az állomány apadása kezd mutatkozni. Legháttrább állunk a disznótenyésztésben, habár erre és a kostartásra is alkotott szabályrendeletet a megye. A határszéleken a romániai faj becsempészése határozottan káros. A fajtenyésztés fellendítésében Pietsch Lajos gazdasági egyleti titkár fáradozásainak köszönhetünk legtöbbet.

Földrajzi alakulatánál fogva teljesen külön gazdasági és állattenyésztési jelleggel bír a Zsilvölgy. A szénbányászat előtt alig számolt tiz ezer lakost ez a vidék, a kik a legkezdetlegesebb gazdálkodást követve félig nomád életet folytatnak.

A földművelésből csekély kukoriczán felül alig számbavehető kerti veteményt és kereskedelemre alkalmatlan gyümölcsöt termeltek, s főjvedelmüket az állattenyésztés képezi. A szarvasmarha faj a szabadban való teletetés, silány táplálás és kevés gondozás következtében annyira satnya vala, hogy csak újabban sikerült a földművelésügyi ministerium gondosságából behozott alpesi fajokkal példáját nyújtani annak, hogy okszerűbb kezelés mellett ez a vidék is piaczosabb, értékesebb tehenekhez juthatna. Az őslakók még ma is félig kötik magukat otthonukhoz s tavasz felé a hegyi tanyákon gyűjtött nyári takarmány után legelgetve marháit, hetekig ideiglenes pajtáiban tanyáznak. A juhtenyésztésben azonban a hagyományok csökönyös követése miatt, alig észlelhető valami javulás. Legkedvezőbbben alakult vala meg a loállomány, mely talán a török becsapások idején arabs vérral frissülten oly szívós, kitartó példányokat mutat, melyek a bosnyák occupációnál a hegyi ágyúk, teherszállítmányok hordására alkalmasoknak bizonyultak. A földművelésügyi ministerium és megyei gazdasági egyesület abbéli kísérletét, hogy a hegyi utakra kiválóan rátermett ősfajt arabs és lipicai keverékkel javítsa, a lakosság indolenciáján hajótörést szenvedett s ma már csakis saalgótarjáni társulat vezetősége csendes és nyugodt vérű muraközi fajtákkal igyekezik a bányák és teherszállítás számára ezt a fajtképesebbé tenni.

A Zsil vidék régi híres halászata alig létezik már. A fűrésztelepek, bányavállalatok szennyvize az egykori itt tenyészett golócza pisztrángot erősen meggyérítette. A havasi pisztráng és az u. n. lepényhal is gyérült s a mellék vizekre szorul. Rendszeres haltenyésztés nem létezik ezen az egész vidéken. A vadállományból a zerge, szarvas, medve, vaddisznó a Paring csoportba elég gyakoriak sőt olykor a hiúz is jelentkezik. A Paring egyik csúcsa (Capra) a zergétől kapta nevét. Az előhegységben nyest, róka, vadmacska, nyul otthonosok, habár a havasi tanyák és kutyák sokasága a vadállományt erősen veszélyezteti.

Állat-gészségügy. Az állatorvosi szolgálatot 1901-től a törvényhatóságához beosztott állami állatorvos vezetése alatt 9 járási állatorvos látja el. Ezek nagy elfoglaltsága miatt Szászváros és Déva városokban külön orvosi állások váltak szükségessé. Ezen szervezet segítségével a marhaállomány statisztikája rendeztetett első sorban. Az alábbi táblázat mutatja az 1901. összeírás eredményét.

Kimutatás Hunyad vármegye állatállományáról az 1901. ében.

Járás, illetve tör- vényhatósági vagy rendezett tanácsu város	nyúl- mar	L ó				Szarvasmarha					Juh	Kecs- ke	Sertés
		kan- cza	he- rét	nő- ven- dék	össze- sen	híka	tehén	ökör	nőven- dék	össze- sen			
Algyógyijárás	1	279	198	78	556	26	3347	1098	2068	6539	11642	818	3232
Brádi „	—	60	440	40	540	21	2852	3591	3559	10023	14201	1847	4420
Dévai „	2	388	345	76	811	36	4938	3131	4074	12179	8060	1440	5803
Hátszegi „	3	1074	819	396	2292	77	10069	6220	6543	22909	61390	1819	5430
Kőrösbányai j.	—	80	420	16	516	21	2589	2019	2621	7250	13558	1846	4067
Maros-illyei j.	1	255	353	76	690	58	5131	3992	3930	13111	14348	1680	6171
Petrosenyijár.	29	1500	700	1010	3239	152	23718	3200	6214	33284	36530	479	3519
Puji járás . .	—	638	442	224	1304	31	7039	3064	6067	16201	13588	2091	4275
Szászvárosi j.	6	1054	409	284	1753	34	5743	4232	4371	14380	24223	1668	3651
V.-Hunyadi j.	—	184	293	14	491	26	2668	3713	1463	7370	20542	613	2043
Összesen	42	5512	4424	2214	12192	482	68094	34260	40910	143746	218082	14301	42611
R. t. városok:													
Déva	—	77	173	15	265	5	407	102	320	834	3	4	1167
Hátszeg . . .	—	42	40	3	85	2	188	48	212	450	—	—	142
Szászváros . .	—	68	98	35	201	4	389	161	275	829	—	—	785
Vajda-Hunyad	—	55	103	—	158	6	252	79	132	529	—	—	528
Összesen	—	242	414	53	709	17	1236	390	999	2642	3	4	2622
Főösszeg	42	5754	4838	2267	12901	499	69330	34650	41909	146388	218085	14305	45233

Bányászat. A bányászat képezi megyénk legrégibb iparát. Az agathyrsek aranybányáiról már Herodotos tud Kr. e. 480 körül. Ez a bányáipar ugyan sokat csappant, de azért e téren is Hunyadmegye producál legtöbbet s ez idő szerint Brádra összpontosul az aranyter-

melés, hol a Havkorth-féle Schwelmi bányatársaság a rudai 12 apostol bányamű a Victoria altárnánál Gura Bárza felé zuzó érczeit az ujonnan épített s ez idő szerint Európa legnagyobb californiai rendszerű zúzművel dolgozza fel. Ugyanezen bánya igazgatása alatt áll a muszári bányatelep is. Menkiny Frigyes bányaműigazgató valóban elismerésre méltó sikerekre utalhat. A rudai és kr'ityori bányászat 1167 kiló, a muszári bánya 358 kilót termelt 1902-ben az 1901. évi 1198 és 345 kilóval szemben.

Az arany kilóját 3280, az ezüstét 97 koronával váltották be a selmeczbányai alkohólhivatalnál.

A nagyági híres társulati bányamű érczeit a selmeczi kohónál váltja be finomra zuzott nyers állapotban. A bányauzem nagy akadályát képezi a víz- és légpangás. Az előbbin kültárnakkal, utóbbin a szinteknek minél több helyen való átlukasztásával segítenek.

Termelése 487.45 tonna dúsércz, 2.218.39 tonna vegyesércz, ebből 367.48 kilogr. aranyos ezüst, melyből 9.932.78 kg. arany és 2.631.621 klg. ezüst került ki. Összes bevétel 363.635 korona, vesztesége 69.060 korona. A pénzügyministeriumnak fizetett 16 483 korona kamattal a már élvezett segítőért a veszteség 85.543 korona. 1901-ben 16.870 korona volt a nyereség, de 1902-ben a termelés hanyatlott. Alkalmazottja 9 hivatalnok, 675 munkásaltiszt.

Boiczán a régi Kisbányán az első erdélyi aranybánya részvénytársulat művei Zsibig János bankigazgató tulajdonába mentek át s korlátozottabb üzemmél, kedvező eredménnyel működnek.

A hondoli Rezső-bánya, báró Bornemisza Tivadar örökösei tulajdonában szintén kedvező eredményt mutathat fel. A többi szomszéd kisebb aranybányászat alig mutat életjelet, vagy szünetel s várja a központosító tulajdonos megérkezését.

A megye közgazdasági életében kiváló szerepet tölt be a hunyadi vasbányászat, mely eredetét szintén a rómaiakig viszi fel s mely most kohóival Vajdahunyadon a vár alatt működik. Gyaláron termelik a vaskövet s a gyalui hegy alá megépített iparvasut segítségével a termelés és árusítás is növekedett. Így 1.842.396 mm. vaskövet fejtettek le 921.193 korona értékben s a termelés 200 ezer mm-átszával volt magasabb az 1901-beli. A termelt vasat Retyisora állomásra siklózva, onnan Hunyadra szállítja az iparvasut s ott a kohókban kiolvasztva a Martin-acél vasban dolgozzák fel egy részét. A másik rész Kudzsirra, Diós-Győrre, Zólyom-Brezóra kerül.

A m. kir. vas- és acélgégyár Kudzsi-ron a kereskedelmi vasfelélen kívül géprészeket, főleg kerékkoszorukat is termel s készítményei nagy elismerésben részesülnek.

A brassói bánya- és kohó-társulat kalászi vasöntődéje a teleki saját bányájukból iparvasuton Hunyad mellől átszállított vasat kiolvasztva dolgozza fel. Öntvényeiből főleg a kályhák a dunai tartományokban is kedveltek. A kedvezőtlen ipari viszonyokat és vámtételeket sinli ez a derék vállalatunk is.

Kőbányászat. Megyénk kitűnő kőanyagából Arany-Gyertyámos a vasutnak termel legtöbbet. A dévai Kövendvár (Pelossza) amphibol andesitjét a szebeni hitelbank iparvasutal is ellátva, nagyobb arányban használja ki. A rómaiak bukovai márványbányáját egy társulat kezdi fejteni és Hátszeg állomáson adja fel szép termékeit.

Alennál is szép fehér márványt termelnek. A vasut mentén sokfelé fejenek még követ. Így Petrozsény előtt Bolika barlangnál.

Mészégetés. A föld népe több vidékén éget meszet. Így Bánpaton Déva mellett. Banyiczu állomáson egy körkemence működik.

Malomköfejtés. A Vulkan alatt Sztanizsa Dupapiatra közt elég jó malomkövet készít a nép, melyet az Alföldig kifuvároznak.

Barnaszénbányászat. Legjelentékenyebb őstermelési ága Hunyad-megyének a Zsilvölgy széntermelése. Ezen elzárt medencze a harmadkorban fjordszerűleg folytatódott a mai Mehádia felé. A nyugat-keleti irányt követő medencze 45 km hosszúságban tartalmaz művelhető szénrétegeket. A felső olygocen korú homokkő márga conglomerat közé 18 szénréteg helyezkedett 0.5-től a Deák-bányában mutatkozó 75 m, vastagságig váltakozva. A kincstár kutató furásai 732 méter mélységig tarták fel a településeket s minőségileg 5600—7100 kaloris hőképeségű barnaszénre foly a bányászat, melyet 1840. körül indítottak volt meg Hoffmann testvérek és Maderspach Károly a Puj és Borbát viznél felállított kezdetleges vaskohó számára. Azelőtt a czigánykovácsok használták kényszerűségből a vizmosásokban kibuvó barnaszenet s az utolsó török becsapás idején, 1787. őszén a menekülő határőrök Vulkan mellett a széntelepet meggyújtva próbálták üldözőiket visszariasztani. Az Égett völgy = V. Assura innen kapta nevét.

Az 1854. évi bányatörvény a kezdeményezőket egyesülésre kényszerítvén, a Nyugat-erdélyi bányaegylet alakult ki, melynek birtokai csakhamar a »Brassói bánya- és kohótársulat« tulajdonába jutottak. Ez a társulat tett legtöbbet a vidék hozzáférhetősége érdekében is és sürgetéseire vették munkába az 1863-iki alföldi aszály enyhéseihez Aradtól Gyulafejérvárig az Első erdélyi vasúttal a piski-petrozsényi 80 klm. szárnyvonalat is, mely 1870-ben megnyilván, az addig csakis ökörszekérrel lóháton elérhető szénmedencze belekapcsolódott a világforgalomba.

A Brassói bánya- és kohótársulat példája serkenté tevékenységre a kincstárt is, mely 1867-ben a petrozsényi állomástól keletre Petrillán a Deák-bányát és Lónyay-bányát vette művelés alá; de már 1879-ben összes üzemét a Brassói bányatársulatnak haszonbérbe adva, ettől fogva ezen társulat működött egész 1894-ig, mely évben a salgótarjáni bányatársulat váltván magához a brassói társulat bányáit, a kincstárral is 1906-ig terjedő bérletet kötött s főleg az államvasutak szénszükségletének fokozódásával üzemét óriási arányban megnövelte.

A vasut kiépülésével az addig csakis a Magyar-Zsil mellé szorított széntermelés a Román-Zsil mellé kére is kiterjedve, Lupény-Urikánynál Mara Sándor, a Transsylvania-társulat Hoffmann Rafael 1883-ban a Zsil-köszénbányatársulat alakult meg. Alább Vulkannál 1882-ben a Teréziabányateiken kezdtek 20—50 ezer mm. szenet termelni, melyet tengelyen fuvaroztak a 15 km. petrozsényi állomásra. Ebből a kisszerű kezdeményezésből nőtt ki magát 1890. május 17-én Gerbere Károly és Rotter József mérnök kitartó fáradozásával a Felső-Zsilvölgyi köszénbányatársulat, úgy hogy jelenleg három hatalmas társulat osztozik a zsilvölgyi bányászat felvirágoztatásának dicsőségén s a két távolabbi társulat 1892. júliustól Petroszényből Lupényig kiépített 19 km. külön szárnyvasut létesítését tévé szükségessé.

E három bányavállalat közül a Petrozsényből a a salgótarjáni viszi a vezérszerepet, mely Andreics János bányatanácsos ernyedetlen kintartásával, kiváló szakértelmével valóban meglepő fejlődést ért el s a tíz év előtti 2,348.567 q-ról 1902-ben 5,610.072 q-ra fokozá a termelést. A társulat 9,682 h. hold 1,501 □^o-nyi területtel rendelkezik s négy bányakerületben működik Petrozsénytől kelet és nyugat felé. A I. kerület Petrilla határán a Deák-bánya kerülete a csimpai, Lónyay-tárával, Deák-aknával és keleti tárókkal. Ezekhez 7 km. iparvasut is vezet. A II. kerület a petrozsényi állomástól nyugatra a nyugati és ditsai táró, melyet a vasutról is láthatunk a nagy osztályozóval. Napi termelés 3.000 q. A III. kerület még nyugatabbra a kötélpálya vonala irányában. Aninosza külön telep vagy 60 waggon termeléssel. A IV. kerület a vulkáni állomástól északra a Farkasvölgy keleti és nyugati része a zsilkrivádiai bányarész és az arsului- (égett) völgyi bányarész napi 60—70 waggon termeléssel, melyet Vulkánig sodronypálya, onnan vasut szállít tovább. E 20 kilométer hosszúságban kiterjedő bányacomplexum képezi Petrozsény vidékének éltető elemét, úgy, hogy 1870-ben 12.671 zsili járási népesség 1900-ig a bányászat telepítésével 28.750-re emelkedett. Még szebben illusztrálja ezt a haladást a bányászatot érintett községek emelkedése. Így Petrozsény-Dilsa 1870-ben 1.728 lakost számlált, míg 1900-ban 7.765-re emelkedett, vagyis 30 év alatt 6.037 az emelkedés. Petrilla 2.487-ről 4.499-re, vagyis átlag 2000-rel emelkedett. Épp ily rohamos emelkedést mutat tisztviselői létszám, mely 109-re s a munkásoké 3.410-re emelkedve most 320.000 korona nyugbér- és betegsegélyző-alappal bír, úgy, hogy 47.201 korona nyugbérrel felül betegápolásra 68.330 koronát fordíthatott s a petrozsényi anyakórházon kívül Aninoszán, Vulkánban és Petrillán is több ágyas ideiglenes kórházakat létesített. Ez a humánus gondoskodás megnyilatkozik a kulturális intézmények fejlődésében is. Így az állam által fenntartott intézeteken kívül a társulat Petrozsényben három osztályú, Aninoszán, Vulkánban I—IV. osztályú s 358 mindennapi és 112 ismétlő tanuló művelődését segítette elő. Épp akkora áldozatkészséggel gyámolitá az egyházakat is, úgy, hogy a római kath., ág. ev. régebbi egyházak mellett az ev. ref., a gör. kath., a gör. keleti felekezetűek is díszes templomokat nyertek újabban a társulat hathatós segítségével.

A második hatalmas ipartelep az »Urikány-zsilvölgyi magyar köszénbánya-részcsejnyitársaság« lupényi bányatelepe. Alig tíz éves multra utalhat vissza ez a vállalat 1892. augusztus 1-én a lupényi szárnyvonal megnyitásával köszöntve be, az év végéig alig 24.567,5 tonnával kezdte meg termelését s 17.015 tonnát szállított, melyet 1902-ben már 298.437 tonnával és 304.551 tonna szállításával folytathatott. A szénfejtés idáig jóformán az Északi és Déli bányára koncentrenirálódott s alig három év előtt vették mívelés alá a Szent-István-bányát is. A mívelés csak Lupény határát érinti, de Iszbranytól fel Kimpu luj Nyagig (régii Nagymező határa a Kendeffyek Malomviz birtokának) szerzett mellékbirtokokat, úgy, hogy területe 27,672.966 m²-ből 90 zárthuzatmányból áll. Ennek a szénnek kiváló előnye, hogy olygocen kora daczára a valódi köszénnel egyenértékű és a Zsil völgyén ezideig egyedül ad coaksot. A szállítás 1898-tól legtöbnyire villamos erővel s csak kis részben történik lóval. Ezenkívül 22.000 m. Bleichert-szerkezetű kötélpálya is működik.

Nagy humanitással gondoskodnak a betegekről s a telep legszebb pontjain a villanvilágítással ellátott pavillonszerű kórház kelti fel figyelmünket. Modern berendezése mellett gőz- és kádfürdőkkel és külön járványkórházzal is rendelkezik.

A f. 1903. szeptember 14-én éppen a bányászati és kohászati vándorgyűlés alkalmával megnyitott 6 tanítós emeletes iskola is mintaszerű. A társulat emez érdemes alkotásaiban saját áldozatkészsége, bölcs előrelátása mellett sokat köszönhet Krizko Bohus bányagazgató gyakorlati érzékének és világlátottságának is.

Ez az egy évtized Lupényből a hátszegvidéki Farkaspatak egyszerű pásztortelepéből várost varázsolt elő. A 1870-ben 562 pásztoralakos helyett 4767, vagyis 4102-vel több népesség találja meg itt boldogulását s a magyarságnak egyik őrhelye, bástyája alakult ki a déli Kárpátok alján. Dicséret érte az alkotóknak. A két nagyobb testvér mellett szerény igényekkel és annál örömdetesebb eredménnyel működik a Felső-zsilvölgyi köszénbányatársulat. Vulkántól, a hajdani Dácia eme fontos határhágójától északra, a Dealu Babi-féle Terézia-bányát 1882-ben nyitották meg s 1892-ig tengelyen fuvarozták a termelést. Rotter József mérnök, Gerbert Károly társa 1895-ben vezette be az Árpád és Terézia bányatelkekre. 1900-ban a fejtésre előkészített Terézia meggyuladván, elfalaztatott s most az Árpádot veszik művelés alá. A vasuti szállítás Vulkán-felé túlságos drága lévén, sodronypályával a 6 km.-nyire első Banyica állomás felé akarják rövidíteni a szállítását. A termelés 1902-ben 802.000 tonna, 452 munkással, kiknek iskolát, kórházat is tart fenn a társulat.

Ezen bányaművel szomszédos a Salgótarjániak vulkán-farkaszilvölgyi telepe is, mely a vasuti állomásnál nagy osztályozójával és sodronypályájával tűnik az érkező szemébe.

Ez a három társulat majdnem 11 millió tonna szenet termelt s 1902-ben s a Zsilvölgy népességét 28.750-re fokozá. Ebből 8277 magyar, 2393 német, 159 tót, 548 rutén, 25 horvát, 21 szerb és 1855 egyéb a bánya befolyása alá eső lakossággal a 15472 román felett majdnem abszolút túlsúlyra a Zsilvölgy magyarsága jutott. Vallás szerint 8177 róm. kath., 825 ág. ev., 1876 ev. ref., 301 unitárius, 1003 izraelita köszönheti existenciáját a bányatársulatnak, mely a 8745 görög kath., a 7819 gör. keleti lakosból is sokat foglalkoztat.

Alig hihető az az óriás forgalom, a mit ezen vállalatoknak köszönhetünk. Maga a salgótarjáni társulat 9 millió, az urikány-zsili társulat 5 millió, a petrozsény-lupényi vasut 2.230.000, a felső zsilvölgyi szénbányatársulat 800.000 koronát forgat évente s a Zsil-mellék évi forgalma megközelítette 1902-ben a 40 millió koronát.

A szénbányászat és a vashányászat terén a legbiztosabb Hunyadmegye jövője s valóban nagy hálával adózhatik a megye mindazoknak, kik ennek a két iparágának oly széles alapot teremtettek, hogy abból századokra szóló erőforrásokat jósolhatunk ezen szép múltú megyének. Hajdan a harcok mezején, ma az ipar fejlesztésében szolgálja a haza javát Hunyadmegye.

